

KAZAK TÜRKLERİNDE BİYLİK MÜESSESİNİN SÖZLÜ HALK KÜLTÜRÜNDEKİ YANSIMALARI*

Perizat YERTAYEVA**
Meruyet AMANGAZİYEVA***

Özet: Biy; Türklerde daha çok yöneticilere ve üst zümreye verilen bir unvandır. Çok eskiden günümüze kadar bütün Türk toplulukları tarafından kullanılan bu kavram; Türkmenlerde "beg", Doğu Türkçesinde "big", Kazak Türklerinde "bi, biy" şeklinde geçmektedir. Orhun Kitabeleri'nde ve Uygur metinlerinde de geçen bu eski Türk unvanı, Osmanlılar döneminde "bey" şeklini almıştır.

Biylerin sözleri, bugünkü Kazak Türklerinde sosyal hayatın her aşamasında olduğu gibi hukuk sisteminin de temelini teşkil etmektedir. Bu bağlamda çeşitli davaların çözümünde başvurulan temel ve geleneksel yargılama sistemi olarak kurumsallaşmıştır. Geleneğin uygulayıcıları Biyler ve onların sözleri, günümüz de dâhil olmak üzere tarihsel süreç içerisinde Kazak Türklerinin halk ve örfi hukuk anlayışının gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Bildiride Kazak Türklerinin sosyal hayatında biylerin yeri ve onların söyledikleri sözlerin önemi ortaya konulacak ve toplumun bu sözler ile ortaya koyduğu hükümlere olan saygısı, biylik müessesinin önemi belirtilecektir.

Anahtar kelimeler: biy, hukuk, Kazak, mahkeme, şeşen

Reflections of the Biylik Institution in the Oral Folk Culture of Kazakh Turks

Abstract: Biy; It is a title given mostly to managers and upper class in Turks. This concept has been used by all Turkish communities from ancient times to the present; It is written as "beg" in Turkmen, "big" in Eastern Turkish, and "bi, biy" in Kazakh Turks. This old Turkish title, which is also mentioned in the Orkhon Inscriptions and Uyghur texts, took the form of "bey" during the Ottoman period.

The words of the biys constitute the basis of the legal system, as well as every stage of social life in today's Kazakh Turks. In this context, it has been institutionalized as the basic and traditional judicial system used in solving various cases. The practitioners of the tradition are Biys and Biy words, which have played an important role in the development of the understanding of folk and customary law of Kazakh Turks throughout the historical process, including today.

In the article, the place of biys in the social life of Kazakh Turks and the importance of their words will be revealed and the society's respect for the provisions put forward by these words will be stated.

Keywords: biy, law, Kazakh, court, şeşen

Giriş

Biy (Bey)

"Biy/Bey" kelimesi Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi'nde "*I-hâkim, yargıç anlamlarına; II- Boylar arasındaki tartışma veya davaları çözen, hâkimlik yapan adil, bilgeli kişi*" (Januzakov, 2008: 80) şeklinde geçmektedir.

Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü'nde "Biy" terimine "Bey" olarak karşılık verilmiştir. Biy; Türklerde daha çok yöneticilere ve üst zümreye verilen bir unvandır. Çok eskiden günümüze kadar bütün Türk toplulukları tarafından kullanılan bu kavram; Türkmenlerde "beg", Doğu Türkçesinde "big", Kazak Türklerinde "bi, biy" şeklinde geçmektedir. Orhun Kitabeleri'nde ve Uygur metinlerinde de geçen bu eski Türk unvanı, Osmanlılar döneminde "bey" şeklini almıştır (Albayrak, 2004: 78).

Olcott'a göre Tawke hanın düzene koyduğu geleneksel hukuk sisteminde yargılama yetkisi biylerin olduğu için 18. yüzyılın sonunda biy "hâkim" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca Olcott, geleneksel Kazak hukuk sisteminde her biyin bir çadır ve bir kâtipten oluşan kendi mahkemesi olduğunu, biylerin aynı zamanda işe alma, evlilik ve boşanma gibi akdi anlaşmalar konusunda da hüküm ve adli kararlar verme yetkileri

* Bu. Bildiri NÖHÜ BAP birimine sunulan SBT2024 /24- YEDEP projesi kapsamında hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, perizat.yertayeva@ohu.edu.tr

*** Doç. Dr., H.Dosmuhamedov Atrav Üniverditesi, Kazak Dili ve edebiyatı Bölümü, m.amangaziyeva@asu.edu.tr

olduklarını iler sürer (1995: 15-16). Bu da onların sosyal ve ekonomik yaşamın çeşitli yönlerinde yetkili olduklarını gösterir.

Ş. Valihanov biy kavramı hakkında,

“Biy ünvanı bir seçimle ya da hükümet tarafından verilen bir unvan değildir. Örfi hukuk kurallarını iyi bilen, halk tarafından adilliği takdir edilen, halk tarafından benimsenen bir ünvanıdır. Halka açık faaliyetlerde, davalarda kendini gösterebilen, özellikle söz ustalığıyla dikkati çektiren kişilerdir.” (1949: 56).

cümlelerini sarfeder. Valihanov’un bu fikrine göre biy ünvanına ulaşmak için iki şartın olması gerek: birincisi, gelenek-görenekleri, örf-adetleri iyi bilme; ikincisi, kıvrak zekayla adil biylik söz söyleme yeteneğinin olması gerekmektedir.

Abay Kunanbayev ise biy kelimesi hakkında

“Bu biylik ünvan/makam, halk içinde rastgele bir kişinin elde edeceği makam değildir. Bunun için Qasım hanın Qasqa yolunu, Esim hanın eski yolunu, Tavke hanın “Ceti cargısını /Yedi yargı[†] bilmeli. Hem bu eski kanunları zamana uygun bir şekilde değiştirip, uygun tam biylik kararına göre ceza vermeyi bilen kişi olmalı.” (1945: 157) şeklinde değerlendirir.

Sibirya halklarının örfi hukuklarını araştıran Samokvasov, *“Kırgız (Kazak) halklarının mahkemesi Biyden oluşmaktadır. Biy, halkın fikrine göre söz hatipliği yeteneğinin yanısıra halkın örf adetlerini ve tarihini bilen kişidir”* (1876: 246-47) şeklinde açıklama yapar.

19 yüz yıl ortasında Kazak bozkırında uzun süreli sürgünde olan Polonya kökenli Adolf Yanuşkeviç hatıralarında Kazak Biyleri hakkında

“Kazak halkının her bir köyünde bulunan biylerin harketleri beni çok şaşırttı. Bir davaya şahit oldum. Dava o kadar uzadı ki, arada şeşen dedikleri kişiler konuşuyor. Onların kıvrak zekâyla söyledikleri sözleri benim dikkatimi çekti. Bu kişiler eski Yunanistan veya Roma da yaşasaydılar, ün kazanırdı.” (Yanuşkeviç, 2003: 27)

ifadelerini kullanmıştır. Bir yabancıнын bu kadar dikkatini çekmesi, söz konusu olgunun Türk kültürüne ait olduğunun da delilidir.

Biy, halkın gönlündekini söyleyen, dilindeki sözü yayan, adaleti örfi ölçülere göre sağlamaya çalışan, ayrıca özel yeteneği olan, olay ya da davada hızlı ve etkili konuşabilen şahsiyettir.

Açıklamalara göre, geleneksel Kazak hukuk sisteminde biylerin merkezi bir rol oynadığını ve bu sistemin hem adli hem de sosyal işleyiş açısından da onların yetkilerini kapsamlı bir şekilde içerdiği görülmektedir. Biylerin sadece yargılama değil, aynı zamanda sosyal düzenin birçok yönü üzerinde de etkili oldukları görülür.

Biylik Sözler/ Biylik Müessesesi

Kazak Türklerinin kültür kodlarını içinde barındıran anlatı türlerinden biri *biylik sözlerdir*. Halkın toplumsal değerlerini anlamak için biylik sözler önemli bir kaynak teşkil eder. Biylik sözler ile ilgili yapılacak araştırmalar, ilgili toplulukların sosyal yapısı, hayat tarzı ve hayatı algılayışı ile hukuk düzeni vb. kültür değerlerinin ortaya çıkarılmasına önemli katkı sağlayacaktır. Yakın zamana kadar hayvancılığa dayalı atlı-göçebe bozkır yaşam tarzını devam ettiren Kazak Türklerinin biylik sözlerine işgaller ve boylar arasındaki yer/yurt/otlak paylaşımı, adam öldürme, kız kaçırma vb. konularda yaşanan çatışmalar; insan, hayat ve doğaya dair düşünceler; din anlayışı gibi insan hayatını ilgilendiren her şey konu olmuştur.

Biyler mahkemesi geleneğe, örfi hukuka dayalıdır. O dönemlerdeki toprak davası, dul davası, kan davası, mülk davası gibi davaların çözümü biyler mahkemesinde onların verdiği kararlarla çözülmüştür.

[†] *Yedi Yargı*: Kazak toplumunun kanunlar kuralıdır. Kazak hanı Tavke han döneminde kabul edilen büyük reformlardan biri tarihte Yedi Yargı (Tavke han Kanunu) diye bilinen Kazak örf-adet ve nizamlarının tamamını içine alan, hukuki bakımından düzenleyen önemli bir kurallar derlemesidir.

Biyler mahkemesi, geleneksel Kazak toplumunun hukuki ve sosyal düzeninde merkezi bir rol oynamıştır. Bu mahkeme türü, biylerin yargılama yetkisini üstlendiği ve toplumsal uyuşmazlıkları çözmek için başvurulan bir kurum olup, Kazak Türklerinin örfi hukuka ve geleneklere dayalı adalet anlayışını yansıtmaktadır.

1. Biyler Mahkemesinin İşleyişi ve Fonksiyonu

Yer davası: Göçebe yaşam tarzının getirdiği toprak ve otlak paylaşımı ile ilgili anlaşmazlıklar, biyler mahkemesinde çözülmüştür. Bu davalar genellikle otlak kullanım hakları ve toprak sınırlarının belirlenmesiyle ilgili sorunları kapsar. Kazak Türkleri, topraklarına milli bir hazine olarak bakmış, yer ve yaylaya boylar halinde yerleşmişler ortaklaşa yararlanmışlar. Gerek yerleşim yerleri, gerekse otlak yerleri konusunda alt tabaka insanlarıyla zenginler arasında tartışmalar ve davalar olmuştur.

Dul davası: Eşlerin hakları ve dul kalan kişilerin mal paylaşımı gibi konular, biyler mahkemesi tarafından ele alınmıştır. Dul davaları, aile içi anlaşmazlıkların çözümünde biylerin rolünü vurgular.

Kan davası: Akraba veya boylar arasındaki intikam ve çatışmalar, biyler mahkemesinde ele alınmış. Kan davası, genellikle bir cinayet veya haksızlık sonucu ortaya çıkan uzun süreli çatışmaların çözülmesinde biylerin hakemlik yaptığı bir alanı ifade eder.

Mal ve namus davası: Mülk ve mal paylaşımı ile ilgili uyuşmazlıklar, biyler mahkemesinde çözülmüş. Bu davalar, aile mallarının ve miras haklarının adil bir şekilde paylaşılması ile ilgilidir (Adambayev, 1989: 44-61).

2. Gelenek ve Örfi Hukuk

Geleneksel Hukuk: Biyler mahkemesi, örfi hukuka ve geleneksel normlara dayanır. Bu, yazılı kanunlardan çok, toplumsal alışkanlıklar, gelenekler ve biylerin kişisel bilgeliği ile yürütülen bir yargı sistemidir.

Adalet ve Uzlaşma: Biyler mahkemesi, adaletin sağlanmasında ve toplumsal uyumun korunmasında önemli bir rol oynar. Biyler, toplumsal değerleri ve adaleti gözeterek, kararlarını verirken topluluğun menfaatini ön planda tutarlar.

Toplumsal Rol: Biyler, sadece birer yargıç değil, aynı zamanda toplumsal liderler ve danışmanlardır. Bu yüzden, biyler mahkemesi, toplumsal normların ve değerlerin korunmasında önemli bir işlev görür.

Biyler mahkemesi, Kazak Türklerinin sosyal yapısının ve hukuki sisteminin önemli bir parçasıdır ve bu yapı, geleneksel adalet anlayışının nasıl uygulandığını gösterir. Günümüzde bu tür mahkemelerin nasıl işlediği, toplumsal değişimlerle nasıl bir evrim geçirdiği ve modern hukuk sistemleriyle nasıl entegre olduğu gibi konular, kültürel mirası ve toplumsal yapıyı anlamak açısından önemlidir.

Türk topluluklarının tamamında kullanılan biy/bey kelimesi daha çok yöneten, zengin, varlıklı, kişilerin vasfı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bir kurum olan mahkemelerin yürütücüsü, hâkimi olma vasfı ise daha çok, Kıpçak Türklerinin bakiyesi olan Türk topluluklarına aittir.

Türk sözlü edebiyat geleneğinin farklı bir formu şeklinde gelişen biylik sözler bu Türk topluluklarının halk edebiyatı geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla Kazak biylik sözlerinin araştırılması ve değerlendirilmesi bu sözlerin Türk kültürü içindeki yerinin tespit edilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Biylik sözlerin halk edebiyatı türleri ile ilişkisi de vardır. Bu türlerden en dikkat çeken atasözleridir. Bugün atasözü olarak kullanılan bazı sözlerin beylerin sözlerinden süzülerek atasözü oluşu, bazı beylerin sözlerinin de atasözü iken bir biye mal edilerek biylik söze dönüştüğü tahmin edilmektedir; içerik bakımından atasözleri, ölçülü söz, fıkra, aforizmler ve vecizelere benzerken, anlatım açısından da efsanelere, halk hikâyelerine

benzediği görülmüştür. Bazen birkaç türün özelliklerini bünyelerinde barındırabildiği görülmektedir (Kaskabasov,1984:46)

Biyler ve biyelerin nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar aktarılmış sözleri Kazak Türkleri için gerçek bir hazinedir.

Sonuç

Biylik sözler; bozkır hayatına bağlı Kazak Türklerinin çeşitli durum ve olaylar etrafında söylemiş olduğu, Türk kültürünün çağlar içinde kazanılmış bütün kültürel değerlerini, hayat anlayışını, bilgi ve tecrübesini kısa ve öz olarak ifade eden sözlerdir. Bu sözler ifade şekli ve içerik bakımından sözlü edebiyat geleneğindeki anonim veya ferdi pek çok türle ilişkili olabilir.

Toplumun gelenek ve töresine uygun yönetim anlayışına sahip ve toplumca sevilen beylerin çeşitli konulardaki kararlarını, nasihatlerini içeren sözleri toplumca benimsenmiş ve sözlü gelenek içinde bazen belli durumları ifade için atasözlerine yaklaşan özlü sözlere, bazen de değişik edebi türler içinde tekrarlanan kalıp sözlere dönüşerek yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Biylik sözler üzerine yapılacak araştırmalar, Kazak Türklerinin kültürel kodlarını derinlemesine anlamamıza katkıda bulunur. Bu tür çalışmalar, toplumsal yapının, sosyal normların ve değerlerin nasıl şekillendiğini ve nasıl yaşatıldığını ortaya koyar. Ayrıca, biylik sözler, tarihî ve kültürel süreçlerin anlaşılması açısından da büyük önem taşır.

Sonuç olarak, biylik sözler, Kazak Türklerinin geleneksel kültürünü ve toplumsal yapılarını anlamak için değerli bir kaynak olarak öne çıkar. Bu sözler, geçmişten günümüze uzanan kültürel mirası yaşatmaya ve gelecek kuşaklara aktarmaya devam eden önemli bir anlatı biçimidir.

KAYNAKÇA

- Adambayev, B (1989). *Altın Sandıq*. Almatı: Jazuşı Yayınları.
- Adambayev, B. (1992). *Şeşendik Sözder*. Almatı: Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek Kurul Basımevi.
- Albayrak, N (2004). *Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: LM Yayınları.
- Januzakov, T (2008). *Kazak Dilinin Tüsendirme Sözdüğü*, Almatı: Dayk-Press yayınevi
- Kaskabasov, S. (1984). *Kazaktın Halk Prozası*, Almatı: Gılım Yayınları.
- Kunanbayev, A. (1945). *Şıgarmalardın Toluq Jinağı*, C.2. Almatı.
- Olcott, M. B. (1995). *The Kazakhs*. California: Hoover İnstitution Press.
- Samokvasov, D. (1876). *Sbornik Obiçnogo Prava Sibirskih İnorodtsev*, Varşova: İvan Noskovskiy Yayınları.
- Valihanov, Ş (1949). *Makalalar Men Hattar*. Almatı.
- Yanuşkeviç, A. (2003). *Qazaq Dalasına Saparı Tuwralı Jazbalar* (çev: Ğabit Zulharov) Almatı: Awdarma Yayınları.